

Gietijzeren bovenassen in Groningen

door Martin E. van Doornik

Zoals men weet, ligt mijn inventarisatie van Groninger molengegevens inmiddels achter de rug. Er zijn bepaalde onderdelen die op mij een diepe indruk hebben gemaakt. Eén van die onderdelen is de gietijzeren bovenas van een molen. Daarvan heb ik een studie gemaakt en wil ik gaarne de resultaten publiceren.

Een bovenas is een knap stuk gietwerk. Ik wil proberen jullie een voorstelling te geven van de kundigheden van de ijzergieters van weleer. Wat zij hebben gepresteerd in tijden dat zij het zonder onze grote kranen, grote ovens en onze hedendaagse technologie moesten doen, dwingt respect af. Temeer daar hun produkten in de vorm van o.a. molenassen, rijnen, kruilieren etc. nu nog in vele molens tot volle tevredenheid functioneren.

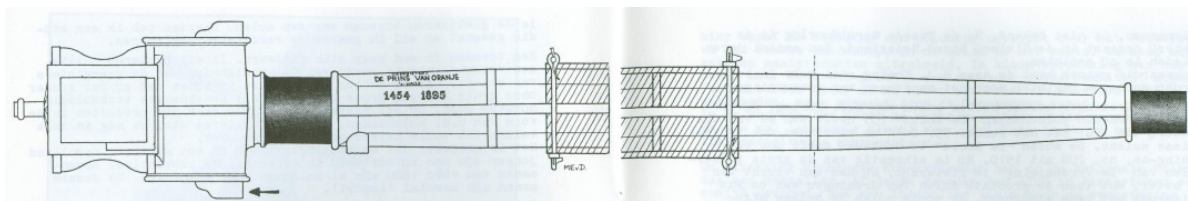
Het is gebleken dat de Groninger assen in het algemeen opvallend jonger zijn dan bijvoorbeeld in de westelijke provincies. Bovenassen van vóór 1880 zijn al zeldzaam voor Groningen. De oudere assen zijn meestal 'import'.

De eerste gietijzeren as in Nederland toegepast werd geïmporteerd uit Engeland voor een poldermolen van de polder Nieuwkoop. Een tweede as uit Engeland kwam in 1834 in een poldermolen van de Schielandse Boezem onder Hillegersberg. In Nederland werden de eerste gietijzeren assen gegoten bij Anth. Nolet te Schiedam en bij N.S.B.M.-Fyenoord *). Het waren altijd zeer korte assen. Een zeer oude as van Nolet uit 1838 bevindt zich nog in molen "De Vrijheid" te Schiedam. Een andere, zeer oude as van N.S.B.M. werd gegoten voor de Spengense Molen te Kockengen in 1841. Onze bekende molen "Joeswert" te Feerwerd heeft echter een as van dezelfde gieterij uit 1840!

Veel van onze molenvrienden weten goed, dat in Groningen eens twee gieterijen hebben bestaan, die gietijzeren molenassen hebben afgeleverd. Het zijn de gieterijen van J.M. de Muinck Keizer te Martenshoek en H.J. Koning te Foxham.

Ik ben naar de gemeente Hoogezand-Sappemeer geweest om inlichtingen in te winnen omtrent de beide gieterijen. De resultaten zijn wat schaars. Onderstaande tekst is afkomstig uit het register van ingekomen aanvragen tot het oprichten van inrichtingen in de gemeente Hoogezand (toen nog niet samengevoegd met de gemeente Sappemeer) in de jaren 1875 - 1920. Ingevolge de wet van 2 juni 1875 (Staatsblad no. 95) tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen en bedrijven, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken, zijn er vóór dat jaar dientengevolge erg weinig aanvragen bekend tot het verlenen van (bouw)vergunningen voor het oprichten van bedrijven. Daarom zijn de oprichtingsdata van genoemde beide gieterijen moeilijk te achterhalen. Deze wet, beter bekend als de Hinderwet, is goedgekeurd bij Koninklijk Besluit dd. 4 november 1875.

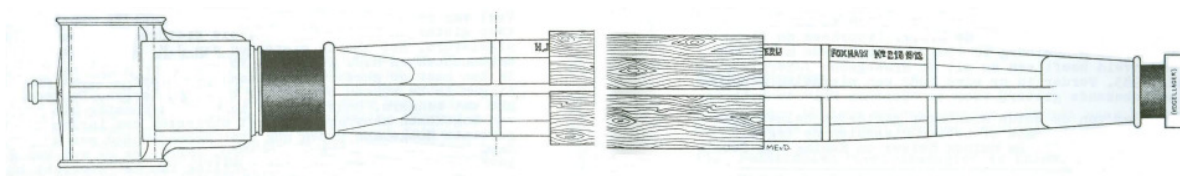
De heer J.M. de Muinck Keizer te Martenshoek diende op 8 oktober 1894 een aanvraag in tot het verlenen van toestemming door de gemeente Hoogezand voor het uitbreiden van de ijzergieterij van die naam met plaatsing van een stoomketel. De kadastrale ligging was bekend als sectie K, no. 301. De vergunning is verleend op 26 oktober 1894. Door de opkomst van zelfzwichting op de Groninger molens na 1891 zijn er betrouwbare, doorboorde gietijzeren assen nodig, daar veel molens in die tijd nog een houten bovenas hebben. Kennelijk heeft J.H. de Muinck Keizer hierin een gat in de markt gezien en de bovengenoemde uitbreiding bood de mogelijkheid om molenassen te kunnen gieten. De opdrachten hiervoor kwamen van molenaars via een molenmaker.

De gietijzeren as van 'De Prins van Oranje' te 's-Hage, zoals voorkomt in de molen "Aeolus" te Adorp, no. 1454, anno 1895. Let op de z.g. 'kaken' aan de ashuizen (zie pijl), die voorkomen dat de houten roeden zullen doorbuigen bij het vaswiggen. Later zijn de stalen roeden zo algemeen, dat de 'kaken' (bij de andere assen) hierdoor overbodig zijn geworden.

Andere gieterijen deden waarschijnlijk ook hetzelfde, want de meeste van de in Groningen voorkomende 'De Prins van Oranje'-assen (gegoten in Den Haag) hebben het jaartal 1894. Van laatstgenoemde ijzergieterij vindt men in overig Nederland sterk verschillende jaartallen. 'De Prins van Oranje', die naast molenassen ook andere gietstukken heeft vervaardigd, zoals de beide dorpspompen van Eenrum, is omstreeks 1898 opgeheven. Deze gieterij heeft dan ongeveer 1500 assen gegoten. Een aanzienlijk groot aantal. De jongste nog in Groningen bestaande 'De Prins van Oranje'-as bevindt zich in de molen "Goliath" (122) van het jaar 1897, nummer 1489.

J.M. de Muinck Keizer was in 1907 aan zijn tweede uitbreiding toe, waarbij een verhuizing noodzakelijk bleek. Er werden acht nieuwe smeltovens bijgebouwd, waarvoor vergunning is verleend dd. 16 oktober 1907. De kadastrale ligging van het bedrijf werd toen sectie K, no. 1613.

De gietijzeren as van H.J. Koning te Foxham, zoals voorkomt in de molen "Koningslaagte", no. 215, anno 1912. Zo'n Koning-as is altijd tot ca. 40 cm. vanaf de pen rond en massief, die bolrond overgaat op de gebruikelijke askern met ribben. Een zeer belangrijk herkenningspunt, wanneer de asgegevens zich onder de vulstukken zouden bevinden.

Over deze gieterij na de Eerste Wereldoorlog is er in de archiefstukken niets meer bekend en ze zou in die tijd waarschijnlijk opgeheven kunnen zijn.

Want omstreeks 1915- '20 maakte men geen gietijzeren assen meer. Daarbij zijn er veel molens verdwenen of afgebroken, zodat er veel gebruikte assen vrijkwamen voor andere molens. Zo vond ik tijdens mijn inventarisatie in een aantal Groninger molens jaartallen op assen, die soms ouder zijn dan het bouwjaar van de molen zelf.

De oudste en de jongste De Muinck Keizer - assen in Groningen vindt men respectievelijk in de "Grootepoldermolen" te Slochteren met nr. 65 uit 1896 en in "De Witte Molen" te Glimmen met nr. 148 uit 1913. Waarom de oliemolen "De Wachter" te Zuidlaren een as uit dezelfde gieterij draagt met het nummer 196 uit 1904, kon ik niet verklaren. Misschien is het een fout in het Drents Molenboek (pag. 175).

De andere ijzergieterij in de gemeente Hoogezand, die ook molenassen heeft vervaardigd - zelfs ongeveer tweemaal zoveel als De Muinck Keizer! - is van H.J. Koning te Foxham.

In 1895 kocht de heer H.J. Koning de Asser IJzergieterij, die de gieterij overbracht naar Foxham en gebruik heeft gemaakt van de in Assen aanwezige gietmallen. Of er daarbij mallen waren voor de molenassen, is niet bekend. Na de Tweede Wereldoorlog is de gieterij omgezet in de Gieterij Noord-Nederland. Een aantal jaren geleden is zij gesloten.

Merkwaardig genoeg komt de naam H.J. Koning niet voor in het eerder genoemde register voor het aanvragen van vergunningen.

Ook veel Groninger molens hebben assen van H.J. Koning. Bijvoorbeeld de bekende poldermolen "De Eolus" (3) heeft een as van die gieterij uit 1901 met het nummer 55. Zo'n as vindt men ook in veel Friese molens. De molen "De Noord" te Schiedam heeft ook een Koning-as, no. 200 uit 1910. Hij is afkomstig van de grote poldermolen van "De Vereniging" te Pieterzijl. Hij had een vlucht van 28 meter, wat toen de grootste molen van Groningen was en was uitgerust met twee windrozen. De mooie molen is helaas afgebroken door de molenmakersfirma U. Holman te Stroobos in 1955. Mijn plaatselijke melkboer, de heer K.R. Bosma te Baflo, was vroeger molenmaker bij deze firma en kon mij dus een en ander vertellen.

De laatste jaren zijn er weer, voor het eerst na ruim 60 jaren, nieuwe assen gegoten, daar de voorraad sloopassen uitgeput dreigde te raken. De 'beroemdste' hedendaagse as is een 'Stork-Werkspoor', no. 1 van 1976 voor de molen "De Gooyer" te Amsterdam. In dat jaar was het een sensatie in de Nederlandse molenwereld om een nieuwe as te laten gieten. Nu is het weer gewoon geworden dat (voornamelijk herbouwde) molens een nieuw gegoten as krijgen. De Zeeuwse molen "De Lelie" te Koudekerke heeft een nieuwe as, gegoten bij de R.S.V. (voorheen de firma Boddaert & Co.) te Middelburg in 1981. De herbouwde molen "De Vlijt" te Wapenveld heeft een as uit de Nijmeegsche IJzergieterij, no. 3, jaar 1983. Verder is er eind 1982 een nieuwe as gegoten door een mij onbekende gieterij voor de "Oortman Mol" te Lattrop.

Tenslotte zijn er van de beide Groninger gieterijen helaas geen foto's bekend bij de gemeente of hebben misschien de tegenwoordig'e familieleden van De Muinck Keizer en Koning nog foto's in hun bezit?

*) N.S.B.M. = Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij Fyenoord.

In een volgende aflevering hoop ik over molenroeden te gaan schrijven.

Afgedrukt in De Zelfzwichter, jaargang 10, nummer 38, juni 1985, pag. 16-20.

Deze pagina is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen.

<http://www.bdpoppen.nl>